

*Олена Годованюк
(Київ)*

ПРОЯВИ ГОТИКИ В МУРОВАНОМУ МОНУМЕНТАЛЬНОМУ БУДІВНИЦТВІ ВОЛИНІ В КІНЦІ XIII – УПРОДОВЖ XVI СТОЛІТТЯ

Створення на Волині монументальних мурованих будівель, в архітектурі яких простежується вплив готики, припадає на період розквіту Галицько-Волинського князівства (друга половина XIII – початок XIV ст.) – на час, коли Волинь входила до складу Великого князівства Литовського та Польщі (XIV–XVI ст.). Упродовж цих віків були збудовані муровані оборонні споруди, костели та церкви.

Причин того, що майже всі готичні муровані споруди Волині втратили свій первісний вигляд, було кілька. Насамперед це часті феодальні війни та пожежі з подальшим відновленням та реконструкціями будівель. Суттєвий вплив мали перебудови та вдосконалення оборонних споруд відповідно до застосування нових видів зброї, а також перебудова храмів з метою збільшення їх об'єму або згідно з новими естетичними уподобаннями, викликаними зміною архітектурного стилю. До цього варто додати також вплив часу та природних явищ.

Отже, про приналежність певної споруди до кола готичних волинських будівель можна зробити висновок лише за окремими ознаками, фрагментами, деталями, виявленими в результаті детальних досліджень.

Оборонне будівництво. «Волинські вежі». Найдавнішими оборонними спорудами Волині, в яких помітні ранньо-готичні впливи, є «Волинські вежі», збудовані в другій половині XIII – на початку XIV ст. у північних і західних районах Галицько-Волинського князівства для захисту кордонів (Кам'янець, Столп'є, Старий Чорторийськ, Білавіно, Спас та ін.). Подібні вежі майже одночасно споруджували і на Новгородських землях (Ізборськ та Корела), у Польщі, Угорщині, Прибалтиці, Скандинавії.

Про вплив фортифікаційного будівництва західних сусідів засвідчують архітектурні форми веж. Найкраще збережену вежу в Кам'янці-Литовському (нині – Білорусь), збудовану в 1271–

1289 рр. князем Володимиром Васильковичем, відреставрували в 1903 р. за проектом В. Суслова. Це цегляна циліндрична споруда діаметром 13,5 м, висотою близько 19 м. Товщина її стін сягає 2,5 м. На кресленнях В. Суслова [1, рис. 3, 4], опублікованих П. Раппопортом, показано, що всередині об'єм башти було поділено на п'ять ярусів помостами на дерев'яних балках. П'ятий ярус з верхньою бойовою площадкою сполучається цегляними сходами в товщі муру. Площадку захищають 14 масивних прямокутних зубців. Верхній ярус вежі, висота якого вдвічі перевищує висоту нижніх, перекривало нерв'юне готичне склепіння; нерв'юри були викладені з лекальної цегли, спиралися на консольну п'яту — білокам'яну профільовану деталь. Віконні отвори мають перемички напівциркульної, дещо стрілчастої або трилопасної форми. На четвертому ярусі зберігся вихід на своєрідний балкон — дверний отвір зі стрілчастою перемичкою, обрамлений напіввалом з лекальної цегли, а у верхній частині — цегляним поребриком. Чотири ряди поребрика підкреслюють низ оборонних зубців. Отже, в архітектурі цієї вежі конструктивні елементи готики поєднані з традиційним давньоруським декором.

Вежа в с. Столп'є поблизу Холма (нині — Польща), збудована князями Володимирськими в другій половині XIII ст., — порівняно невелика в плані (5,8 м × 6,3 м) споруда, зовні прямокутна, вимурована з каменю-вапняку, всередині — кругла, діаметром близько 3 м, обмурована брусковою цеглою. Висота стін, які збереглися, сягає 19,5 м.

У 1970-х рр. польська дослідниця І. Кутиловська виявила, що на п'ятому, раніше недосяжному, ярусі вежі існувала мініатюрна каплиця-ротонда у формі октагону, вписаного у прямокутний план споруди [2, 4, 10, 11]. Чотири з восьми конх каплиці, розміщені за сторонами світу, мають більші розміри, причому східна — найбільша, а конхи, вміщені між ними, — менші. Місця з'єднання конх дозволяють зробити припущення, що тут існували лопатки, котрі переходили в підпружні арки склепіння [3, 9]. Отже, каплиця Столпіївської вежі в давнину також була перекрита восьмипелюстковим склепінням на потовщених ребрах, яке можна вважати ранньоготичним. Знайдені при розкопках у Столпіївській вежі кам'яні профільовані деталі мають готичні архітектурні форми [4, 204].

Вежа в с. Булавіно поблизу м. Холм, збудована, згідно з відомостями літопису, князем Данилом Галицьким у 1259 р., а за іншими даними, — на межі XIII—XIV ст. Це була прямокутна в плані споруда (11 × 12, 4 м), від якої збереглася лише північна та половина східної стіни. Висота чотирьох ярусів збереженої частини — близько 18 м. Брак натурних досліджень та іконографії не дозволяє достеменно встановити конструкції перекриття та характер оздоблення Білавінської вежі.

Луцьк. Верхній замок. Нині широковідомий ансамбль однієї з наймогутніших фортифікацій середньовічної Волині — князівського (королівського, державного) Верхнього замку в Луцьку (кінець XIII—XIV ст., перебудови XVI, XVIII, початку XIX ст.). До оборонних споруд належать цегляні мури та три башти — В'їзна (Любартова), Стирова (Свидригайлова) та Владича.

Найбільш суттєві фрагменти, яким притаманні риси готичної архітектури, збереглися в головній В'їзній башті Верхнього замку, яка стоїть у західному його куті. Це майже квадратна в плані, первісно триярусна споруда, яка завершувалася прямокутними зубцями. До воріт башти через оборонний рів у давнину було перекинуто дерев'яний міст із підйомним механізмом.

На жаль, нижня частина головного фасаду В'їзної башти втратила свій первісний вигляд. Тепер тут — арочний проїзд із напівциркульною перемичкою. Над нею збереглися дві готичні перемички з профільованої цегли. Їх розташування дає підстави для гіпотези, що у XIV ст. вони були пов'язані з оздобленням двох отворів. Ширший з них — лівий, з напівциркульною перемичкою — був проїздом, а вузький — правий, зі стрілчастою перемичкою — слугував хвірткою для піших. Значна висота профільованих перемичок над сучасним рівнем ґрунту дозволяє припустити, що це було обрамлення ніш, в які входили підняті звідні ланки мосту, перекинутого через оборонний рів. Слід зазначити, що майже ідентично було вирішено і нижній ярус головного фасаду В'їзної башти замку в Черську (Польща, XIV—XVI ст.; 5, 119, рис. 93). Тут проїзд з напівциркульною перемичкою, розміщений зліва, та вузька фіртка для піших праворуч від нього, вміщені в досить високі ніші, призначені для піднятих звідних ланок дерев'яного мосту.

На фасаді В'їзної башти Луцького замку, зверненого в бік замкового двору, збереглася первісна арка проїзду. Стрілчаста її перемичка в площині обох лицьових поверхонь стіни прикрашена перспективним багато профільним оформленням з лекальної цегли.

Готичні архітектурні форми притаманні порталу першого ярусу Стирової (Свидригайлової) башти. Стрілчаста його перемичка утворена двома великими білокам'яними профільованими блоками; вертикальні елементи обрамлення не збереглися.

На першому етапі формування ансамблю верхнього замку існував готичний князівський палац, про архітектурні особливості якого, на жаль, вірогідних відомостей не збереглося. В описі Верхнього замку, датованому 1545 р., про палац згадано лише побіжно: «...a druhaia wieza za domu Korolewskimi» [6, 67]. Беручи до уваги, що в 1429 р. в Луцьку відбувся конгрес європейських монархів [7], можна зробити висновок, що в той час у замку існував звичайний за об'ємом палац та достатня кількість інших приміщень, необхідних для розміщення осіб такого рангу, а також придворних, челяді тощо. Відомо, що готичний палац із червоної цегли стояв уздовж південного відрізка оборонного муру й безпосередньо примикав до нього. Свідченням існування палацу нині є дві готичні стрілчасті перспективні ніші на внутрішній поверхні південного оборонного муру. Вірогідно, вони розміщувалися на стіні одного з приміщень першого поверху палацу та були пов'язані з його плановою структурою.

Кременець. Замок (XIII–XIV, XVI ст.). Вплив готики помітний в архітектурі В'їзної башти кам'яного королівського (державного) замку в Кременці, збудованого на вершині гори, яка височіє над містом. Він складався з оборонних мурів і трьох башт – В'їзної, Черленої та башти, зведеної над житловим палацом. Нині збереглися окремі фрагменти оборонних мурів, напівзруйнована В'їзна башта, рештки стін палацу з баштою.

В'їзна башта – прямокутна в плані споруда, розміщена в східній частині замкових фортифікацій, на самому прузі крутого схилу гори. Збереглися два яруси будівлі; первісна їх кількість не встановлена. На першому етапі формування комплексу В'їзна башта стояла на іншому місці – біля Черленої башти [6, 202]. Складний в'їзд до замку, зафіксований ревізією замкових споруд у 1545 р. («...a terereszni most iest kryvo roblen I trudnyi wiezd do Zamku» [6, 203]), опосередковано засвідчує про досить невдале розташування цієї другої В'їзної башти.

Розташування фасадної стіни В'їзної башти на межі урвища стало причиною того, що від неї збереглися лише фундаменти та незначні фрагменти нижнього ярусу. Встановити первісний вигляд фасаду неможливо без детальних обстежень. Фото, котрі ілюструють сучасні видання з історії архітектури України, демонструють вигляд В'їзної башти із замкового двору. У центрі дворового фасаду збереглася арка проїзду з виразною стрілчастою готичною перемичкою. Ширина проїзду становить 3 м, висота – близько 4,5 м. Стрілчаста арка, вимурована з приблизно однакових за розміром кам'яних блоків, не має профілювання або інших елементів декору.

Острог. «Вежа мурована» князів Острозьких. Одним з ранніх прикладів впливу готики на зодчество Волині є архітектура Вежі мурованої (кінець XIV, XVI–XVII, початок XX ст.). Варто відзначити перехідний романо-готичний характер конструкцій і деталей будівлі, що виявився, зокрема, в одночасному застосуванні у нижньому ярусі споруди напівциркульного та стрілчастого кам'яних склепінь, а також у первісному оздобленні верхньої частини напівкруглого виступу південного фасаду «Вежі романським глухим аркатурним фризом» [8, 66].

Цілком очевидно, що стрілчаста арка на час побудови Вежі була новацією в будівництві монументальних споруд Волині. Про недосконалість деталей Вежі, котрим притаманні окремі риси готики, свідчить кам'яне склепіння головного залу нижнього ярусу, в якому використано стрілчасту конструкцію. Готичним його можна назвати досить умовно. Стріла підйому склепіння незначна, воно надзвичайно масивне, з величезним запасом міцності, у муруванні відсутні потовщені ребра або нерв'юри – для готичного склепіння конструкція надто примітивна. Однак, незважаючи на певну незграбність, оригінальність малюнка його розпалубок над напівциркульним у плані виступом залу свідчить про самобутність пошуків будівничих Вежі у створенні раціональних форм перекриття [8, 65].

Готична архітектурна деталь Вежі – стрілчастий арочний отвір у внутрішній стіні – відділяє великий зал середнього ярусу від сусіднього приміщення. Ширина арки – 3,35 м, висота – 4,10 м; арку вимуровано з кам'яних блоків, розміри яких близько 52 см × 65 см × 20 см. Профілювання кам'яного обрамлення типове для готичних споруд Східної Європи.

Стрілчаста готична арка входу в середній ярус Вежі на північному фасаді будівлі – результат ремонтно-реставраційних робіт, здійснених у 1912–1915 рр. інженером В. Леонтовичем (1881–1968), який у той час був єпархіальним архітектором Волині [9], під контролем штатного члена Імператорської археологічної комісії академіка П. Покришкіна [10].

Елементи готики наявні в архітектурі надбрамної башти Троїцького монастиря-фортеці в с. Дермані на Рівненщині. За даними документальних джерел [6, 122–126], монастир засновано князем Василем Федоровичем Острозьким у 1461 р. [11, 36], що свідчить про існування монастиря з середини XV ст.

Набрамна башта, головна ланка оборони Троїцького монастиря-фортеці, яка належить до найдавніших будівель комплексу, перебудована в 1840-х рр. на дзвіницю [12], у давнину була прямокутною в плані (14 м × 10,4 м), чотирирусною, досить масивною спорудою, висота якої становила близько 18 м. Могутні стіни башти пронизували бійниці та невеликі вікна.

Своєрідна данина готичному стилеві – оздоблення первісного верхнього ярусу башти. Головний та дворовий її фасади прикрашає аркатурний пояс із дев'яти неглибоких ніш зі стрілчастими перемичками. Він дещо пом'якшував суворість архітектурного образу башти, контрастував із нижньою частиною будівлі.

Дослідження 1970-х рр. первісного верхнього ярусу башти виявили верхи амбразур чотирнадцяти бійниць та їхні цегляні стрілчасті перемички [13, 196]. На головному та дворовому фасадах башти розміщення бійниць було пов'язано з ритмом декоративних стрілчастих аркад.

Культове будівництво. В архітектурі храмів ознаки готики були найбільш помітними. Застосування нової конструкції склепінь, створення каркасної системи будівлі дозволили суттєво збільшити площу й особливо висоту храмів.

Найдавнішою сакральною спорудою Волинської архітектурної школи, якій притаманні риси готичної архітектури, є церква-ротонда Св. Василя у Володимирі-Волинському; точна дата побудови невідома. На північній стіні храму в XIX ст. існувала шиферна плита з датою 6702 (1194 р.). Цей рік окремі дослідники [3, 9] вважають датою побудови храму, однак переважає думка, що він виник на межі XIII–XIV ст. [14]. Будівельний матеріал стін (брускова цегла) та застосування готичної концепції конструкції також свідчать на користь цієї дати. Це підтверджує і уточнене прочитання напису, згідно з яким замість дати «1194» слід правильно читати «1294» [15, 760].

Довершеністю та витонченістю архітектурних форм церква Св. Василя значно перевищує середньовічні храми-ротонди, створені в сусідніх країнах Європи (ротонда на Вавелі в Кракові; ротонда в Горянах біля Ужгорода та ін.). План Василівської церкви – октоконх, що складається з чотирьох сегментних конх меншого діаметра, котрі чергуються.

Творчо використані конструктивні засади готики в об'ємно-просторовій структурі храму. Вісім контрфорсів (два з них знищені при добудові притвору в середині XIX ст.), котрі підсилюють стіни будівлі зовні, сприймають розпір від восьми попружних арок (своєрідних нерв'юр); вони утворюють каркас для восьмипелюсткового зімкнутого склепіння, яке перекриває складний план храму.

Риси готики є і в стрілчастому порталі північної конхи, білокам'яне профільоване обрамлення якого оздоблене елементами різьблення, а відгомін романської архітектури помітний у напівциркульному перспективному порталі західної конхи.

Готичні впливи могли б відобразитися в архітектурі одного з ранніх волинських храмів – костелу Св. Трійці в м. Любомлі (Волинська обл.), збудованому, як засвідчують літературні джерела, у 1412 р. [16, 444]. Первісно це була невелика цегляна будівля (19 × 10) м, однонавна, з однією напівциркульною в плані абсидою. До абсиди з півночі примикає прямокутна в плані ризниця; вхід на її другий ярус – у товщі стіни. Як засвідчує рельєфна дата на барочному фронтоні сучасного західного фасаду, у 1737 р. костел зазнав перебудови – довжину наві було збільшено майже на 8 м у західному напрямі. Конструкції первісного перекриття, яке судячи з дати побудови, могло бути готичним, нині встановити можливо лише в результаті детальних досліджень, бо під час однієї з «реставрацій» інтер'єр спотворено влаштуванням залізобетонної стелі над навою та абсидою.

Єдиним доказом приналежності Троїцького костелу до споруд, збудованих на початку XV ст., сьогодні є матеріал стін первісного об'єму храму. Це характерна для даного періоду жолобчаста цегла високої якості яскраво- та темно-червоного кольорів розміром (25,5–24,6 × 12–11,5 × 9–8,5) см на вапняковому розчині високої якості. Однак типове для європейських зразків в XIV–XVI ст. готичне ланцюжкове мурування простежується лише на окремих ділянках фасадів.

Одна з найбільш виразних течій у культовому будівництві Волині XV–XVI ст. базувалася на синтезі давньоруських будівельних традицій та елементів готичної архітектури. Кілька визначних храмів цього періоду дають уявлення про самобутність пошуків зодчих Волині в цьо-

му напрямі. Найповніше вони були реалізовані в архітектурі Богоявленської замкової церкви в Острозі (до 1453 р.; 1521; кінець XIX ст. – майже цілковите знищення руїн храму).

Однією з ознак наслідування готичних архітектурних форм, на яку звертають увагу дослідники під час систематизації сакральних будівель XV–XVI ст., – наявність контрфорсів. Як відомо, призначення контрфорсу – протидіяти похило спрямованому розпору хрещатого готичного склепіння на нерв'юрах стрілчастої форми, які становлять конструктивний скелет склепіння. Контрфорси на південному та західному фасадах Богоявленської церкви логічно поставлені по осях опорних стовпів в інтер'єрі, а на південно-західному розі – під кутом 45° на перетині двох стін. Однак вони цілком чужорідні об'ємно-просторовій структурі цієї шестистовпної хрестово-банної п'ятиверхої будівлі. Без сумніву, контрфорси храму було запозичено з європейських готичних костелів, де їх влаштування органічно пов'язане з конструктивною схемою споруди.

Своєрідна трансформація елементів готики відобразилася у вишуканому декоративному оздобленні входу західного фасаду та в обрамленні вікон замкового храму. Головний вхід прикрашав перспективний портал, профілювання його було вимуровано з дбайливо підтесаних блоків пісковика. Верх одного з елементів обрамлення – перевитого кам'яного жгута – мав кілеподібне завершення [18].

Готичні впливи виявилися в незвичній, трилопасній, формі закомар та в кілевидному їх завершенні, яке надавало архітектурі храму особливої вишуканості.

Другий храм цієї групи – Троїцька церква (XV ст.; початок XVII ст.; XIX ст.) монастиря фортеці в с. Межиріч-Острозький. Це п'ятибанний варіант тринавного триапсидного шестистовпного храму. Південний та північний фасади церкви підсилені контрфорсами, поставленими по осях опорних стовпів в інтер'єрі. Контрфорси укріплюють апсиди. Існували ще чотири контрфорси, знищені на початку XVII ст. в процесі прибудови до Троїцької церкви двох симетричних корпусів келій [19, 15]. У даному випадку влаштування контрфорсів також не зумовлене об'ємно-просторовою структурою хрестово-банного храму.

Вікна південної та північної бічних нав Троїцької церкви, витягнутих пропорцій (1 : 4), мають стрілчасті перемички; оздоблення їх порівняно з Богоявленською значно скромніше.

Нерв'юрна система конструкції склепінь готичних храмів, при якій розпір концентрувався в місцях опор, дозволила відмовитися від масивних мурів, максимально збільшити віконний отвір. Трансформовані готичні форми спричинили оригінальність архітектури Богоявленської та Троїцької церков, котра виділила їх з культових споруд Волині XV–XVI ст. Однак основні характеристики споруд – об'ємно-просторова структура хрестово-банної будівлі, форма плану, масивність стін, схема розміщення та розміри вікон – залишилися традиційними.

До цієї групи храмів належить церква Св. Миколи Миколаївського монастиря в с. Мильці (Волинська обл.) – найдавніша споруда цього комплексу, збудована в 1542 р. [20, 396]. Це чотиристовпний тринавний триапсидний одноверхий храм. Унікальною для українського сакрального будівництва середини XVI ст. є незвичне поєднання хрещатих склепінь (над бічними навами та над східною чарункою центральної нави) з банею на восьмигранному підбаннику та з напівциліндричним склепінням над нартексом. Така конструкція склепіння в західній частині храму потребувала застосування опорних стовпів різного перекою.

Вплив готики виявився у влаштуванні контрфорсів, поставлених на південному та північному фасадах по осях підпружних арок та опорних стовпів в інтер'єрі, а на південно- та північно-західному кутах храму – під кутом 45° на перетині двох стін. Готичний елемент церкви – велика арка, що відділяє центральну наву від апсиди. Ширина її становить 6,5 м, висота – 8,6 м, а перемичка має виразну стрілчасту форму.

Зразки давньоруського культового будівництва наслідує поребрик з цегли, який обіймав по периметру основний об'єм храму [21, 194].

Зважаючи на дату побудови, 1495 р. [22, 103], і наявність контрфорсів, які підсилюють стіни ще одного визначного волинського храму – пристосованої до оборони Успенської церкви Святогорського монастиря – фортеці в Зимно біля Володимира-Волинського, її можна було б приєднати до цієї групи. Дослідники неодноразово відзначали оригінальність вирішення вівтарної частини Успенської церкви; про послідовність поєднання її з оборонною баштою існує кілька версій, кожна з яких має певні обґрунтування [23].

Учені встановили [23, 135], що храм був безкупольним, основні елементи захисту було сконцентровано у верхній частині. На рогах будівлі підносилися чотири оборонні башти, завершені восьмигранними невисокими наметами.

Розміщення контрфорсів Успенської церкви має певні особливості. Два з них поставлені у створі західної стіни храму, інші два є продовженням стіни між основним об'ємом і вівтарною частиною. Третя пара контрфорсів – у центрі північного та південного фасадів – не відповідає розміщенню внутрішніх опор, що суперечить принципам готичної архітектури.

Своєрідно відобразилися готичні прояви в архітектурі Здвиженської церкви (остання чверть XVI ст.) у м. Старокостянтинові (нині – Хмельницька обл.), перетвореної за часів правління князя Януша Острозького в 1612 [24, 47, 54] або в 1613 р. [25, 92] на костел домініканського монастиря.

Ця оригінальна, нині напівзруйнована та недостатньо вивчена споруда, зведена на південному кордоні стародавньої частини міста, на березі р. Случ. Будівля поєднувала культову та оборонну функції. До прямокутної нави зі сходу прилягає шестигранна апсида, а з півдня – майже квадратна в плані грандіозна (висота становить близько 70 м) дозорна й оборонна башта, яка суттєво доповнювала природний захист міста річкою та земляним оборонним валом. Масивні стіни башти поярусно були пронизані отворами різної форми та розмірів: на першому, третьому та п'ятому ярусах – прямокутними, на другому, четвертому та шостому – зі стрілчастими перемичками.

Пізньоготичним було хрещате склепіння над навою та зірчасте над апсидою: «Своды стрельчатые, опирающиеся на карнизы, а под карнизами, в алтаре, были лепные ангелы, поддерживающие как бы своими руками своды...» [26].

Унікальним не лише для Волині, але й для України загалом був чотириступінчастий семи-вісний готичний за схемою щипець, котрий завершував головний фасад костелу домініканського монастиря [27]. Не викликає сумніву орієнтація на готичні ступінчасті щипці костелів Польщі та Прибалтики XIV–XVI ст. [28].

Окремі риси готичної архітектури притаманні іншій культовій будівлі Старокостянтинова – Троїцькій церкві замку князів Острозьких, збудованій, вірогідно, одночасно з «кам'яницею» в другій половині XVI ст. Первісно вона стояла окремо, на відстані близько 8 м від торця кам'яниці. Можливо, вона була поєднана з нею відрізком оборонного муру. Троїцька церква невелика однонавна одноапсидна без ризниці та паламарні. Значні за розміром, витягнутих пропорцій вікна храму мають готичні стрілчасті перемички.

Оригінально вирішено відокремлення нави від апсиди, котрі мають з нею однакові ширину та висоту. Їх розділяють дві трипрольотні аркади, поставлені паралельно на відстані 2,8 м. Арки цих аркад мають виразну стрілчасту форму, спираються на чотири стовпи квадратного перекрою та на стіни. Центральні арки ширші і значно вищі, ніж бічні. Об'єм між двома аркадами перекрито трьома невеличкими хрестовими склепіннями. Над центральним, напевне, підносилося невелика сигнатура [29].

Певне відлуння готики наявне в архітектурі церкви Св. Миколи в м. Олевську на Житомирщині, збудованої в 1596 р. [30, 154]: дещо стрілчасту форму мають підпружні арки, що тримають циліндричний підбанник над середхрестям, перекритий сферичним куполом. Найпізніший православний храм, у віконних отворах якого застосовано перемичку стрілчастої форми, – церква Св. Архистратига Михаїла, фундована княгинею Регіною (Іриною) Соломирещкою в 1639 р. в смт Гоша на Рівненщині [31, 156].

Підсумовуючи, зазначимо, що в мурованому монументальному будівництві Волині XIII–XVI ст. були присутні лише окремі прояви готики. Вплив готичної архітектури простежується на окремих конструктивних елементах; він не мав глибинного характеру, конструкції споруд не зазнали докорінних змін. Лише окремі приклади демонструють часткове використання найбільших досягнень готики – створення нерв'юрних склепінь та каркасної системи будівлі. Застосовували арку стрілчастої форми та похідні від неї елементи декоративного оздоблення.

Особливо показовою є сфера культового будівництва. Об'ємно-просторова структура храмів залишилася традиційною, у своїй основі – давньоруською. На відміну від готичних каркасних ажурних сакральних будівель Європи, в яких стіна виконувала роль своєрідного заповнення між каркасом опорних елементів, традиційно масивні стіни, опорні стовпи або колони з великим запасом міцності залишаються основним несучим елементом у спорудах Волині даного періоду.

Отже, саме, на перший погляд несумісний, синтез усталених будівельних традицій із проявами готики сприяв створенню самобутніх унікальних споруд – найвидатніших творів волинської архітектурної школи доби феодалізму.

Історичний регіон Волині цікавий тим, що через нього з півночі на південь проходила частина межі, на схід від якої готичні впливи на муровану монументальну архітектуру середньовічної України не поширювалися. На існування цієї умовної межі вперше в 30-х рр. ХХ ст. звернули увагу польські дослідники. Згідно зі складеною нами мапою, найбільш східним пунктом застосування готичних архітектурних форм у межах Волині є Остріг та Межиріч-Острозький [32, 156–167].

1. *Pannopert P.* Волинские башни [МИА СССР]. – М., 1952. – № 31.
2. *Kutyłowska J.* Zabytkowy zespół wotowno-kultowy w Stołpin woj. Chełmskie // *Zeszyt biura badań i dokumentacji zabytków w Chełmie*. – Chełm. – 1981. – № 2/81.
3. *Могитич І.* Сторінки архітектури Галичини і Волині ХІІ–ХІV ст. // *Вісник Ін-ту Укрзахідпроектреставрації*. – Л., 1997. – Ч. 8. – С. 3–20.
4. *Pannopert P.* Военное зодчество Западно-русских земель X–XIV ст. [МИА СССР]. – Ленинград, 1967. – № 140.
5. *Geurquin B.* Zamki w Polsce: Arcady. – Warszawa, 1974.
6. Памятники, изданные временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волинском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2.
7. *Таубе М.* Международный конгресс на Волини в XV веке. – М., 1898.
8. *Годованюк Е.* Замок в Остроге / Историко-архитектурное исследование: Дисс. ... канд. арх. (рукопись). – К., 1972.
9. ЛВІА РАН. – 1885. – № 39. – Ф. 1., оп. 1, арк. 185; РДИА. – 1913. – Ф. 186, оп.1284, од. зб. 19, арк. 2.
10. ЛВІА РАН. – Ф. 1., оп. 1–1885, арк. 206.
11. *Тучемский М.* Город Острог в современном князю Константину Константиновичу Острожскому состоянии. – Почаев, 1913. – С. 36.
12. РДИА. – Ф. 1488, оп. 1, од. зб. 637, арк. 5.
13. *Годованюк О.* З досліджень Дерманського архітектурного комплексу // *Українське мистецтвознавство*. – К., 1974. – Вип. 6. – С. 190–200.
14. Нариси історії архітектури Української РСР / Дожовтневий період. – К., 1957. – С. 75; Історія українського мистецтва: У 6 т. – К., 1967. – Т. 2. – С. 24; Історія української архітектури. – К., 2003. – С. 138.
15. *Ричков П.* Луц В. Сакральне мистецтво Володимира-Волинського. – К., 2004.
16. *Słownik Geograficzny królestwa Polskiego i innych ziem Słowiańskich...* : Т. 1–11. – Warszawa. – 1880–1892. – Т. 5.
17. *Годованюк О.* Звіт про роботу в науковій експедиції у Волинську та Рівненську області у 1971 р. (рукопис). – Методфонд НДІТІАМ.
18. ЛВІА РАН. – Фотоархів. – 357/3. – Фото 1885 р.
19. Існувало ще чотири контрфорси, знищені на початку ХVІІ ст. в процесі прибудови до Троїцької церкви двох симетричних корпусів келій. Підмурок одного з них у підвалі північного корпусу келій було виявлено під час досліджень 1930-х рр. Див.: *Molendziński K.* klasztor pofranciszkański w Międzyrzeczu Ostrogskim // *Osobne odlicie z «Rocznika Wolyńskiego»*. – Równe, 1935. – Т. 4.
20. *Переверзев Н.* Справочная книга о приходах и монастырях Волинской епархии. – Житомир, 1914.
21. *Годованюк О.* Дослідження маловідомого архітектурного комплексу // *Мистецтво і сучасність*: Зб. наук. пр. – К., 1980. – С. 192–198.
22. *Теодорович Н.* Город Владимир Волинской губернии. – Почаев, 1889.
23. *Логвин Г.* Архітектурний комплекс у Зимно: Дис. канд. арх. – К., 1948; *Raczyński J., Walicki M.* Z wycieczni naukowej zakładu architektury polskiej na Wołyniu // *Przegląd historii sztuki*. – Warszawa, 1929. – Zesz. 1–2. – С. 24–28; *Крощенко М., Осадчий С.* Святогорський Успенський монастир у с. Зимно // *З історії української реставрації. Додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України»*. – К., 1996. – С. 74–81.
24. *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. – Почаев, 1899. – Т. 4. – С. 47, 54.
25. *Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska. – Warszawa, 1845. – Т. II.

26. ЛВІА РАН. – Р. III, № 928, п. 27.
27. Два проекта Э. И. Жибера // Строитель. – 1899. – №19–20. – С. 736–753.
28. Костели Польщі та Прибалтики зі ступінчастими щипцями на головних фасадах: Коло, парафіяльний костел Св. Хреста, XIV – поч. XV ст.; Кшценцице, парафіяльний костел Св. Прокопа, 1531–1542 рр.; Краків, костел Тіла Христового, близько 1500 р.; Познань, псалтирня, 1512 р.; Гдиня, церква Св. Катерини, перша половина XIV ст.; Рига, церква Св. Іоанна, перша половина XIV ст. та ін.
29. Матеріали досліджень замку князів Острозьких у Старокостянтиніві, здійснених автором у 1970 р. (рукопис).
30. Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР: Иллюстрированный справочник-каталог: В 4 т. – К., 1983–1986, 1985. – Т. 2.
31. Рафальский Л. Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864–1865 г. – Почаев, 1872.
31. Biuletyn historii sztuki i kultury. – Marzec; Warszawa, 1935. – R. III. – № 3. – С. 165–167.